

”Sårbare” barn som deltakere i kvalitativ forskning

Forskningsetikk og etisk forskning

Astrid Strandbu og Renee Thørnblad

Sammendrag

Forskning som inkluderer barn berører forskningsetiske dilemmaer særlig knyttet til forholdet mellom beskyttelse og deltakelse. I denne artikkelen diskuteres dette i relasjon til forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. Med bakgrunn i egen forskning innen barnevernfeltet og andres kvalitative forskning synliggjøres utfordringer knyttet til at bestemte grupper er forhåndsdefinerte som spesielt sårbare for forskningsdeltakelse. Forskningsetiske retningslinjer legger føringer for forskningsdesign og for inkludering-ekskludering av utvalg, og dermed også for kunnskapsproduksjonen. Dersom barn og andre ”sårbare” grupper i større grad skal være representert i forskning må forskningsetiske retningslinjer legge til rette for dette.

I denne artikkelen diskuteres noen implisitte forforståelser av betegnelsen ”sårbare, utsatte grupper” som er nedfelt i de forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap og humaniora (i fortsettelsen NESH 2006). Vi diskuterer hvilke metodologiske føringer en slik forforståelse kan gi for forskning innen forskningsfeltet barnevern. De forskningsetiske retningslinjene er laget for å ”...hjelpe forskere og forskersamfunnet med å reflektere over sine etiske oppfatninger og holdninger, bli bevisst normkonflikter, styrke godt skjønn og evnen til å treffe velbegrunnede valg mellom motstridende hensyn.” (NESH 2006: 5). I forskning som inkluderer barn er

avveininger av behovet for beskyttelse opp mot deltakelse et eksempel på slike motstridende hensyn.

I likhet med barnekonvensjonen sikter de forskningsetiske retningslinjene mot å forene to konkurrerende syn på barn. Dette fremgår i punkt 12 i retningslinjene som omhandler barn og forskning. På den ene siden betraktes barn som tilhørende en sårbar gruppe med ”...særlige krav på beskyttelse i tråd med deres alder og behov”. Samtidig omtales barn som ”...sentrale bidragsyttere” i forskning om deres liv og levekår (NESH 2006: 16). Beskyttelse gis imidlertid prioritet fremfor barns mulighet til deltakelse i forskning, noe som blant annet gjenspeiles i overskriften til nevnte punkt: ”Barns krav på beskyttelse”. Betoningen av beskyttelse fremfor deltakelse gjelder særlig i forskningsprosjekter som omhandler barn i vanskelige livssituasjoner.

På bakgrunn av egen forskning innen barnevernfeltet spør vi: Er barn i vanskelige livssituasjoner spesielt sårbare i forbindelse med samfunnsvitenskapelig forskning? Og videre: hvilke konsekvenser kan predefinerte sårbarhets kategorier ha for produksjon av kunnskap? I artikkelen behandles dette i lys av egne og andres erfaringer med forskning der barn og andre som kan tilhøre utsatte grupper er intervjuet¹.

Utformingen av forskningsetiske retningslinjer og omtalen av bestemte grupper som særskilt sårbare må forstås i et forskningshistorisk perspektiv. En rekke eksempler viser at underprivilegerte og undertrykte med begrenset innflytelse har vært særlig utsatt for maktutøvelse og overgrep, spesielt fra medisinsk forskning (Ruyter 2008). Slike grupper har vært fanger, syke, psykisk utviklingshemmede og barn. Foreldreløse på barnehjem, i likhet med straffdømte fanger og andre institusjonaliserte, ble ansett som ideelle kandidater for eksperimenter da slike grupper både var lett tilgjengelige og enkle å kontrollere (Ruyter 2003: 24–29). Lederer og Grodin (1994: 19) viser til gjennomførte forskningsprosjekter i USA og Europa og karakteriserer pediatrik eksperimentell forskningshistorie som: ”largely one of child abuse”. Misbruk av barn i forskningsøyemed på 1970- og 80-tallet i Tyskland er et annet eksempel (Foss 2003). Avdekking av overgrep har aktualisert forskningsetiske spørsmål og bidratt til etiske retningslinjer som skal beskytte enkeltpersoner og forebygge utnyttelse av barn og personer i nødssituasjoner.

¹ Eksemplene fra egen forskning er hentet fra Strandbus studie ”Barneperspektivet og barns deltakelse i familierådsmoellen” (2007) og Thørnblads studie under arbeid ”Utfall og opplevelser av fosterhjemstiltak”, en oppfølgingsstudie av ”Barndom i fosterhjem i egen slekt” (Holtan 2002). I begge prosjektene har både barn og voksne deltatt.

Helsinki-deklarasjonen som omhandler medisinsk forskning danner grunnlag for etiske retningslinjer og er normgivende også for samfunnsvitenskapelig forskningsetikk (Ruyter 2008).² En kritikk mot deklarasjonen har vært at den ikke stiller tilstrekkelig krav til *inkludering* av ulike grupper i forskningen. Det pekes på at barn kan bli feilmedisinert eller underbehandlet som følge av manglende forskningsbasert kunnskap (Baune 2002). Barn har vært underrepresentert også innen samfunnsvitenskapelig forskning (Morrow & Richards 1996, Powell & Smith 2009).

Barn som aktører og beskyttelse av barn i forskning

Aktørforståelsen av barn representerte et nytt paradigme i synet på barn og barndom innen samfunnsvitenskapelig forskning, også omtalt som den ”nye barndomssosiologien” (James, Jenks & Prout 1999). I kontrast til utviklingspsykologiens universelle stadieteorier, argumenteres det i konstruktivistisk teori for mangfold og forskjellighet. Sandbæk (2002: 105) beskriver dette som at barn er: ”... handlende subjekter som konstruerer sin sosiale virkelighet og like naturlig som en voksen er handlende vesen i den forstand at de velger å ta initiativ til ulike handlinger”. Den konstruktivistiske tilnærmingen til barnet som aktør, har ledet til en økt oppmerksomhet mot barn som deltaker. Fra å betrakte barn som sårbare, inkompetente og avmektige, er barn anerkjent som individer med posisjoner, kunnskaper, synspunkter, behov og refleksjoner som er viktige og interessante i seg selv. I dette perspektivet er oppmerksomheten flyttet fra sosialisering og utvikling med fokus mot hva barn skal bli, til hvordan barn forstår sitt eget liv her og nå.³

Forståelse av barn som aktører har medført en metodologisk nyorientering i studier av barn. Barn er gradvis blitt noe mer likestilt andre kategorier informanter og stadig flere har argumentert for inkludering av barn i forskning. Forskere søker nå kunnskap fra barns ståsteder, er på jakt etter barns perspektiver og interesserer seg for barns synsvinkler (Eide & Winger 2003). Forskere som har intervjuet barn som har opplevd kriser,

² De første *forskningsetiske retningslinjer for samfunnsfag og humaniora* i Norge ble vedtatt av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (NESH) i 1993. Retningslinjene er senere revidert flere ganger (<http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/06/>).

³ Dette paradigmet rommer ulike og dels overlappende syn på og diskurser om barn og barndom (se for eksempel James m.fl. (1999: 288) eller Morrow og Richards (1996:99)).

tar også til orde for forskningsprosjekter som bringer frem barns perspektiv (for eksempel Jensen mfl. 2008, Dyb mfl. 2003).

Når det gjelder barn i vanskelig livssituasjoner, som for eksempel barn i kontakt med barnevernet, eksisterer det samtidig en viss ambivalens med hensyn til barns deltakelse. Powell og Smith (2009) konkluderer i sin studie med at barns rett til deltakelse i forskning ”...are particularly compromised when the potential child participants are considered vulnerable and the topic of the research is regarded as sensitive” (ibid: 124). Konseptualiseringen av barn som sårbare, med manglende kompetanse og makt, har bidratt til en forståelse av at barn er sårbare også i forbindelse med forskning (Morrow & Richards 1996). Et eksempel på en slik slutning er fra en studie der forskeren intervjuet ungdom som hadde vært med på familieråd i regi av barnevernet: ”Det å intervju barn om deres befatning med barnevernet er i seg selv å sette dem i en sårbar og risikofylt situasjon. Dette fordi det vil innebære å snakke om det som for mange er en vanskelig livssituasjon” (Horverak 2006: 127). Et annet eksempel er fra en evalueringsstudie av ordningen med barnets talsperson i fylkesnemnda (Moldestad, Havik & Backe-Hansen 1998). Ordningen med barnets talsperson ble innført i 1994 for å øke rettssikkerheten til barn i alvorlige barnevernssaker. For å fristille barn fra interessenemotsetninger i vanskelige saker, fikk barn gjennom denne ordningen anledning til å uttale seg via en talsperson når det skulle være en fylkesnemndsbehandling. I evalueringen av ordningen bestemte forskerne seg for å intervju talspersonene, og ikke barna. Begrunnelsen for dette valget var nettopp den antatte belastningen deltakelse i forskning kunne medføre (Backe-Hansen 1999).

Det medfører ikke nødvendigvis økte belastninger å snakke om kriser og livsvanskeligheter (Raundalen & Schultz 2008). I en studie der 142 barn og unge som opplevde tsunamien i 2004 ble intervjuet, fortalte barna om dyptgripende og angstfylte opplevelser som frykten for å dø og skrekken ved å komme bort fra foreldrene (Jensen mfl. 2008). Av barna som ble intervjuet var det tre av fire som takket ja til å delta i en oppfølgende studie. Ingen av barna som trakk seg fra videre deltakelse oppga at det var fordi deltakelse i forskning hadde vært for belastende. Deltakelse i forskning kan tvert imot ha et positivt utkomme for informantene, blant annet gjennom en opplevelse av at egne problemer blir sett og tatt på alvor (Vestby 1999, Solberg 2004). Deltakelse i forskning kan også føre til en mulighet for hjelp (Powell & Smith 2009). I enkelte forskningsprosjekt er det nødvendig å etablere en beredskap av hensyn til mulige reaksjoner (jf. NESH 2006: 12), slik det ble gjort i studien med barn som hadde opplevd

tsunamien. Det var imidlertid svært få familier som benyttet seg av tilbudet om samtale med psykolog (Jensen mfl. 2008).

Som disse eksemplene viser, bør ikke informantenes egenskaper, sårbare situasjoner og smertefulle temaer i seg selv fungere som ekskluderingskriterier. Etiske avveininger innen forskningspraksis kan i større grad rette oppmerksomheten mot *hvordan* personer i vanskelige livssituasjoner kan delta i forskning (Helgeland 2005). Dyregrov (2004) har undersøkt hvordan en traumatisert populasjon erfarte deltakelse i forskning og hvilke råd de ville gi til framtidig forskning. Dette gjaldt foreldre hvor barna var døde etter ulykke eller selvmord. Samtlige informanter opplevde deltakelse i dybdeintervju som positivt eller svært positivt. De positive erfaringene var knyttet til at de fant det meningsfullt å kunne hjelpe andre gjennom sin egen deltakelse. De opplevde det både som godt og smertefullt å fortelle sine historier og flere erfarte at intervjuene fungerte bearbeidende. Rådene fra Dyregrovs informanter (2004) var knyttet til gjennomføringen av forskningen – ikke til hvorvidt det var mer etisk å avstå fra forskning om belastende tematikk hos informanter i særlig vanskelige livssituasjoner. Når det gjelder etiske hensyn, finner vi det vanskelig å peke på noen prinsipielle forskjeller med hensyn til intervjuer med voksne og barn (Nilsen 2000). Rådene fra Dyregrovs informanter har derfor relevans også for andre aldersgrupper.

Forståelser av alder

I de forskningsetiske retningslinjene, forutsettes det at barnets alder og utviklingspsykologiske teorier skal være omdreiningspunkt for forskningsetiske grensedragninger: ”Barn er individer i utvikling og har ulike behov og evner i forskjellige faser. Forskeren må ha tilstrekkelig kunnskap om barn til å kunne tilpasse både metode og innhold av forskningen til den aldersgruppen som skal delta” (NESH 2006: 12). Backe-Hansen (1999) er opptatt av variasjoner innen gruppen barn, og diskuterer *hva* barn på ulike alderstrinn kan være sårbare i forhold til. Hun spør om det er et lineært forhold mellom sårbarhet og alder. Slik vi tolker hennes svar, er det i retning av ”både-og”. Ut fra utviklingsteoretiske forståelser av barn, vil barn i ulike aldre kunne være sårbare for ulike situasjoner eller problemstillinger når de deltar i forskning. Det vil si at det snarere er snakk om variasjoner enn at sårbarhet avtar med alderen.

En sentral diskusjon i ”den nye” barndomssosiologien er hvilken ontologisk forståelse av barn og barndom som skal legges til grunn for forskning (James mfl. 1999). Relevansen av informantens alder i forskning blir her i større grad betraktet som kontekstavhengig. Tolkning av barns handlinger reduseres ikke til et resultat av deres aldersmessige utviklingsnivå, men varierer ut fra den konteksten handlingen inngår i. Et eksempel er Solbergs (1994) studie av barns arbeidsinnsats i fiskeindustrien. Hun observerte der hvordan barns alder og status som barn i større eller mindre grad ble irrelevant, eller fikk en annen betydning i situasjoner der de inngikk som arbeidere. Solberg (ibid: 195) anbefaler at barne- og barndomsforskningen generelt bør ”ignorere alder” i den metodologiske tilnærmingen. I denne anbefalingen ligger det ikke en påstand om at barn, unge og voksne ikke lever forskjellige liv, men: ”The meaning of ’not considering age’ is meant as a recommendation to make an effort to put aside what we already ’know’ about how children and adults differ.” En slik tilnærming kan bidra til å motvirke et ensidig fokus på etablerte forskjellsforståelser mellom barn og voksen som reproducerer eksisterende stereotyper. Hensikten er altså å åpne for større muligheter til å se likheter mellom barn og voksne og variasjoner innen gruppen barn. Som Morrow og Richards (1996: 100) påpeker kan barn ikke forstås kun som aldersgruppe eller livsfase. Barn må også forstås i lys av kategorier som blant annet klasse, kjønn og etnisitet.

Problemorientert og ressursorientert forskningsfokus

Predefinerte sårbarhetskategorier legger føringer for hvilke grupper som bør eller kan inkluderes i forskningsprosjekter. Sårbarhetskategoriseringer kan også legge føringer for hvilke problemstillinger som reises. Dette er epistemologisk problematisk i den forstand at det innvirker på hvilken kunnskap som produseres om disse barna og deres situasjon. Når barn i kontakt med barnevernet inkluderes i forskning, kan fastholdelse av etablerte forforståelser, som eksempelvis sårbarhet, bidra til en for ensidig problemorientering.

Forskningsfokuset har de senere årene i noen grad flyttet seg fra risiko- og problemorientering til en tydeligere ressursorientering (blant andre beskrevet av Sommerschild (2001)). I dette ligger en erkjennelse av at fo-

kus på problemer, risiko og belastninger må balanseres mot problemstillinger som også retter søkelyset mot ressurser, kompetanse og mestring. Ressursorienteringen retter oppmerksomheten mot å beskrive barns kompetanse på ulike arenaer: i hjemmet, på skolen og i fritiden. Hensikten er å få kunnskap om hvilke styrkende og beskyttende faktorer som er virksomme og som bidrar positivt også der betingelsene ikke er optimale (Sandbæk 2002: 10–13). Ifølge Ogden (1997) kom den økte interessen for barns sosiale kompetanse som en reaksjon på nettopp problem- og avviksorientert forskning om barn. Et eksempel på en mer åpen eller ressursorientert tilnærming er Solbergs (2004) studie av hvordan barn reagerte på voldsproblematikk i egen familie. Barn som bodde på krisesenter sammen med sine mødre ble intervjuet om deres håndtering av en problematisk situasjon. Gjennom å reise spørsmålet: ”hva gjør barna med volden?” rettet Solberg oppmerksomheten mot barnas håndtering – ikke mot mulige skadevirkninger. På denne måten ble perspektivet flyttet fra å se barnet som et passivt objekt eller redusert til offer for voldseksponering – til et handlende subjekt med mulighet til å påvirke situasjonen. Med dette synliggjøres at svarene, også på det tradisjonelle spørsmålet om ”hva volden gjør med barna”, ikke er gitt. Denne inngangen til intervju med barn åpnet for nyanseerte og nye innsikter i disse barnas situasjon og derigjennom nye forståelser for hvordan støtte og hjelp i større grad kan utvikles og tilpasses deres situasjon.

Predikerbar sårbarhet?

I forskning generelt, og også i studier der barn er informanter, er beskyttelse av informanten og informert samtykke to sentrale forskningsetiske tema. I all forskning er frivillig, informert samtykke en forutsetning for deltakelse. Ifølge FNs konvensjon om barns rettigheter av 1989 er ethvert menneske under 18 år et barn. I Norge samsvarer dette med myndighetsalderen. Umyndige har ikke samme medborgerstatus som myndige personer og har ikke selvstendig samtykkekompetanse. I tillegg til barnets samtykke må derfor foreldre gi samtykke inntil barnet fyller 15 år. I de etiske retningslinjene defineres personer med redusert eller manglende samtykkekompetanse som: ”... barn, personer med psykiske lidelser, personer med psykisk utviklingshemming, personer med demens eller ruspåvirkede personer” (NESH 2006: 14). Felles for personer med psykiske lidelser, psykisk utviklingshemming, demens eller ruspåvirkning, er at kognitive funk-

sjoner kan være midlertidig eller permanent redusert. Dette kan svekke dømmekraften med hensyn til egen forskningsdeltakelse. Alder i seg selv er en forskningsetisk begrensning med tanke på deltakelse i forskning, kun når det gjelder barn.

Etiske retningslinjer (NESH 2006: pkt. 7) pålegger forskeren å vurdere risikonivået som er forbundet med informantens deltakelse. Dette viser til informantens mulige opplevelse av ubehag og risiko for psykiske påkjenninger. Flere har argumentert for at barn i sårbare grupper kan oppleve deltakelse i forskning som for belastende, og dermed bør skjermes for denne påkjenningen (Cook 2002, Rosenblatt 1995). Vestby (1999: 18) hevder at barn kan oppleve belastninger ved deltakelse i forskning på tre måter: gjennom *negativt fokus* på barnets eller familiens problemer, ved *forstørret fokus* på barnets problemer, eller ved at en utløser *emosjonelle prosesser*. Medvirkning i forskning *kan* medføre belastninger for deltakerne. Slik belastning kan imidlertid ikke hevdes å være særskilt for enkelte forhåndsbestemte aldersgrupper eller kategorier informanter. Alle Vestbys belastningsformer (1999) kan fremkalles gjennom ulike forskningskontekster uavhengig av informantens alder, deres egenskaper eller aktuelle situasjon. Intervju med en mor og hennes datter på åtte år fra Strandbus familierådsstudie (2007) illustrerer problemet med å forutsi informanters sårbarhet.

Moren hadde tidligere forsøkt å ta livet sitt. Hun var sliten, nedstemt, sov mye og var diagnostisert som deprimert. På familierådet skulle nettverket diskutere avlastning, oppfølging av skolegang og transport til og fra jentas fritidsinteresser. Etter familierådet var det mye som var uklart. Likevel hadde både jenta og moren samtykket til å bli intervjuet. Da forskeren som avtalt kom hjem til dem for å gjennomføre intervjuene, var det ingen som åpnet døren da hun ringte på. Gjennom vinduet så forskeren at moren (informanten) lå på sofaen i stua. En kaffekanne lå veltet ved siden av og telefonen like ved ringte flere ganger uten at hun reagerte. Forskeren tenkte på selvmordsforsøket og ble bekymret. Plutselig våknet informanten. Hun åpnet døra og beklaget at hun hadde sovet. Hun hadde vært tidlig på jobb og skulle slappe litt av før intervjuet. Forskeren tenkte at dette var en situasjon som ble opplevd som ubehagelig for informanten. Hun gjentok at det var frivillig å delta i forskning. Men informanten ønsket å bli intervjuet og intervjuet ble gjennomført.

Datteren hadde fått sitt eget informasjonsbrev med samtykkeerklæring og også hun hadde skrevet under på at hun ville bli intervjuet. Etter å ha lekt sammen med jenta en stund tok forskeren frem informasjonsbrevet og

samtykkeerklæringen og innledet en samtale om forskningsprosjektet. Forskeren repeterte det som sto i brevet, men jenta unngikk forskerens initiativ til å starte intervjuet. Forskeren hadde forsøkt å skape en trygg situasjon, men jenta ville likevel ikke bli intervjuet.

Som eksemplet viser er det ikke opplagt hvorvidt det var barnet eller den voksne som var best i stand til å ivareta egne interesser i forbindelse med forskningsintervjuet. Begge var i en svært vanskelig situasjon hvor mye var uavklart. Jenta var redd for at moren skulle dø. Moren var redd for å miste omsorgen for barnet sitt. Både barnevern og nettverket hadde stilt spørsmål ved morens omsorgsevne. Moren var derfor sårbar og følte seg kanskje også avmektig i møtet med forskeren. Forskeren kunne også bli assosiert med myndighetspersoner. Å avstå fra å bli intervjuet kunne muligens oppleves som risikabelt ut fra antakelsen om at dette kunne påvirke utfallet i saken. Når det kom til selve gjennomføringen av intervjuet, trakk jenta seg, mens moren gjennomførte intervjuet. Moren var også villig til å møte til et oppfølgende intervju senere. Forskeren tok kontakt med moren i forkant av det neste planlagte intervjuet, og gjentok igjen at deltakelse i forskning er frivillig. Moren valgte da å trekke sitt samtykke til videre deltakelse. Forskeren har et ansvar for å bidra til at informantene opplever reell frivillighet og mulighet til å trekke sitt samtykke. Som Ruyter (2005: 5) sier: ”Et samtykke gir ingen ’fribillett’ til at man kan forske som man vil.” Selv om forskeren har fått samtykke fra informantene, er forskeren ansvarlig for kontinuerlig å vurdere forholdet mellom eget ønske om data og ivaretagelse av informanten. Dette ansvaret gjelder uavhengig av informantens alder.

Eksemplet over viser hvor vanskelig det er å predefinere sårbarhet. Problemet med å forutsi reaksjoner og sårbarhet i forbindelse med kvalitativ forskning, er beskrevet av Oeye, Bjelland og Skorpen (2007). Deres observasjonsstudie i en psykiatrisk avdeling viste at det ikke er gitt på forhånd hvem som er mest utsatt og kan trenge ekstra beskyttelse i forskningsprosessen. I motsetning til den gitte forforståelsen erfarte de situasjoner hvor det sto mer på spill for miljøterapeutene enn for pasientene, og de kritiserer de underliggende premisene hvor psykiatriske pasienter er de predefinert sårbare. På samme måte som i vårt eksempel med jenta og moren kan den antatt ”sterkeste” like gjerne være den med størst behov for beskyttelse i forskningskonteksten. Det er heller ikke gitt at det er samsvar mellom hva forskere, portåpnere, foreldre og barn regner som et sensitivt tema (Powell & Smith 2009).

Rekruttering av ”sårbare” barn til forskning

For personer som av omgivelsene betraktes som utsatte eller sårbare kan terskelen for deltakelse i forskning være høy. Barns deltakelse er kontrollert av et hierarki av portvakter. Helgeland (2005) skriver at regler som skal beskytte svakerestilte, kan være til hinder for deres deltakelse i forskning. I en studie rapporterte 12 forskere om sine erfaringer med å inkludere barn som deltakere i forskning (Powell & Smith 2009). I alle forskningsprosjektene som inkluderte barn med traumatiske erfaringer, krevde godkjenningssinstansen at deler av prosjektene måtte modifiseres.

Når barn blir forespurt om å delta, har offentlige og private portvakter gjort sin vurdering med hensyn til barnets deltakelse. I forskningsprosjektet ”Utfall og opplevelser av fosterhjemstiltak” ble fosterforeldrene bedt om å formidle en forespørsel til fosterbarna om deltakelse i forskning. Noen av fosterforeldrene ønsket ikke å delta, og de ville heller ikke at deres fosterbarn skulle delta. Dette gjaldt både fosterforeldre i familier der familien og fosterbarnet fungerte godt, og fosterfamilier der det ikke hadde gått like bra. Bakgrunnen for at fosterforeldrene ikke ønsket videre deltakelse kan relateres til alle de tre belastningsformene Vestby (1999) peker på: negativt fokus, forsterket fokus og frykt for å påføre barnet belastninger. Der det gikk bra, det vil si at fosterbarnet var godt integrert i familien, uttrykte flere fosterforeldre et ønske om distanse til sin tidligere status som fosterhjem. Dette gjaldt for eksempel der barnet var blitt adoptert. To tidligere fosterforeldre uttrykte seg slik:

Både han og vi vil gjøre oss ferdige med dette. Gutten er knyttet til familien og er nå adoptert.

Hun er nå en datter i huset – ikke et fosterbarn.

Noen av fosterforeldrene ville ikke delta fordi de hadde mange vonde erfaringer de ikke ville rippe opp i. Som to av dem sier:

Vi er ferdige med å være fosterforeldre – vil legge det bak oss.

Må gi meg nå, er kjempesliten etter mange år som enslig fosterforelder – så jeg ønsker ikke å fortsette i forskningsprosjektet.

I fosterhjem der det ikke hadde gått like bra, hadde fosterforeldrene dårlige erfaringer fra barnets og egen samhandling med barnevernet. De ønsket ikke å belaste seg selv og fosterbarnet ytterligere:

Du vet... når det ikke går så bra. Jeg er sint på barneverntjenesten. Det er mye negativt. Jeg vil ikke ha det mer og vil derfor ikke snakke om det. Jeg blir bare påminnet om det hele.

Vi melder oss ut av prosjektet. Gutten er lei etter utallige saksbehandlere, tilsynsførere og andre. Han ønsker å slippe mer nå.

Fosterbarnet er i en vanskelig situasjon nå så derfor vil vi ikke at hun skal delta.

Eksemplene illustrerer hvordan en rekrutteringsprosess til forskningsdeltakelse kan foregå. Flere fosterbarn mottok ikke forespørselen fordi fosterforeldrene ikke samtykket til deltakelse.⁴ Barna fikk dermed ikke tilgang til informasjonen eller mulighet til å vurdere selv hvorvidt de ønsket å delta eller ikke, selv om de alle var over 15 år. Barns mulighet for deltakelse i forskning preges av maktforhold og syn på barns kompetanser og sårbarhet (Powell & Smith 2009). En av forskerne som var informant i studien til Powell og Smith (2009) uttalte følgende:

Admittedly the children I was interested in speaking to are a vulnerable group. However I am amazed that people are so sensitive about the risk associated with talking to children about experiences they have already lived through ... Smacks of paternalism, as if we can protect children by not talking about things ... I think this issue is all about the social construction of childhood and adults' tendency to assume that they know what is in children's best interests and our discomfort when things go badly wrong for children and we can't fix them. (Powell & Smith 2009: 138).

Forskningens etiske ansvar for å beskytte barn kan i noen henseende gå over til overbeskyttelse og hindre mulighet til deltakelse (Morrow og Ri-

⁴Årsaken til at rekrutteringen av fosterbarn i dette prosjektet gikk via fosterforeldrene, var at vi kun hadde fosterforeldrenes navn – ikke fosterbarnas.

chard 1996). Beskytterdiskursen blir særlig fremtredende når barn som ønskes intervjuet befinner seg i sårbare situasjoner.

Forholdet mellom på den ene siden beskyttelse og på den andre siden barns deltakelse i forskning innebærer utfordrende forskningsetiske dilemmaer som ikke lar seg oppheve gjennom endringer i forskningsetiske retningslinjer. Som svar på spørsmålet om hvordan forskeren kan forholde seg til beskyttelse og deltakelse som motstridende hensyn – skisserer Plummer (1983: 140–141) to posisjoner: ”The ethical absolutist” og ”the situational relativist”. Den etiske ”absoluttist” betrakter generelle etiske retningslinjer som grunnleggende for ivaretagelse av beskyttelse av både forsker og deltaker i forskning. Den situasjonelle relativist derimot, vil utforme etikken med utgangspunkt i konkrete forskningskontekster. Fordi forskningsetiske dilemmaer her ikke ses som uavhengig av – eller som noe vesentlig annet enn etikken i hverdagslivet, er det ikke mulig å etablere dekkende retningslinjer. I likhet med Plummer (ibid) mener vi at en posisjon mellom disse ytterpunktene er å foretrekke når både beskyttelse og deltakelse skal ivaretas.

Avslutning

Vi har i denne artikkelen argumentert imot et perspektiv som hevder at barn generelt og barn i vanskelige situasjoner spesielt – *a priori* er særskilt sårbare og i behov av ekstra beskyttelse ved deltakelse i kvalitativ samfunnsforskning. Sårbarhet i denne konteksten er i større grad en empirisk enn en predikerbar faktor. Som Morrow og Richards (1996: 103) påpeker, bør det være likelydende etiske vurderinger i forskning der barn og voksne er informanter. Dette betyr ikke at barn og voksne er like eller at barn ikke er potensielt sårbare. Voksnes ansvar for barn må innfris i forskning, på samme vis som i andre sammenhenger der voksne og barn samhandler. Barn har nødvendigvis ikke mindre, men en annen kompetanse enn voksne. Dette stiller krav til forskeren både ved innhenting av informert samtykke, ved valg av metodisk tilnærming i datainnsamlingen og ved tolkning av data (ibid).

Forskningsetiske retningslinjer legger føringer for design og gjennomføring av forskning. Forsiktighetsregler kan langt på vei fungere som premisser for inkludering eller ekskludering av informantgrupper i samfunnsvitenskapelig forskning. Forskningsetikkens sårbarhetsdefinisjoner av bestemte grupper vanskeliggjør disse gruppens deltakelse i forskning, og

kan også bidra til en ensidig problemorientering når det gjelder kunnskapsproduksjon om disse gruppene. Det kan stilles spørsmål ved i hvilken grad dette er forskningsetisk ønskelig. Vi vil derfor peke på behovet for retningslinjer og forskningspraksiser som i større grad legger til rette for og bidrar til inkludering av ulike gruppers deltakelse i forskning – også personer som befinner seg i sårbare eller utsatte situasjoner. Hvorvidt kvalitativ forskning faktisk gir negative følger for barns og voksnes deltakelse er i stor grad avhengig av kvaliteten i den konkrete gjennomføringen. Etisk forskning i møte med barn eller andre i vanskelige livssituasjoner, forutsetter at forskeren har kompetanse i forhold til situasjonen deltakerne befinner seg i. Forskerens refleksivitet med hensyn til egen forforståelse og rolle ved gjennomføring av slike intervjuer er vesentlig.

Litteratur

- Backe-Hansen, E. 1999. Hva slags kunnskap om og forståelse for barn må vi ha for å kunne vurdere barns deltakelse i forskning? I: Bugge, R., red. *Etikk og forskning med barn*. De nasjonale forskningsetiske komiteer NEM, NENT, NESH. Skriftserie nr 13.
- Baune, Ø. 2002. Fra retningslinjer til institusjonalisering: Rolle, status og utfordring for de regionale forskningsetiske komiteene for medisin. I: Ruyter, K. W. red. *Forsknings-etikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Gyldendal Akademisk.
- Cook, A. S. 2002. The dynamics of ethical decision making in bereavement research. I: Stroebe, M. S., R. O. Hansson, W. Stroebe & H. Schut, red. *Handbook of Bereavement Research: Consequences, Coping and Care*. Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Dyb, G., A. Holen, K. Brønne, M. S. Indredavik & J. Aarseth. 2003. Parent-child discrepancy in reporting children’s post-traumatic stress reactions after a traffic accident. *Nordic Journal of Psychiatry* 57: 339–44.
- Dyregrov, K. 2004. Bereaved parents’ experience of research participation. *Social Science & Medicine* 58: 391–400.
- Eide, B. & N. Winger. 2003. *Fra barns synsvinkel: intervju med barn – metodiske og etiske refleksjoner*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Foss, Ø. 2003. Forkningsetikk i Tyskland 30–50 år etter Nürnbergprosessene. I: Ruyter, K. W., red. *Forskningsetikk, beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Gyldendal Akademisk.
- Helgeland, I. M. 2005. ”Catch 22” of research ethics: Ethical dilemmas follow-up studies of marginal groups. *Qualitative Inquiry* 11: 549–469.
- Helsinki-deklarasjonen, etiske prinsipper for medisinsk forskning som omfatter mennesker, 2000.
- Holtan, A. 2002. *Barndom i fosterhjem i egen slekt*. Doktorgradsavhandling, Institutt for sosiologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.

- Horverak, S. 2006. *Hvordan opplever ungdom å delta i familieråd: et bidrag til arbeidet med barnevernets etikk og diskusjonen om barnevernets rolle i samfunnet*. Doktoravhandling ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap. Trondheim.
- James, A. C. Jenks & A. Prout. 1999. *Den teoretiske barndom*. København: Gyldendal.
- Jensen, T. K., G. Dyb, G. S. Hafstad, E. Nygaard & C. V. Lindgaard. 2008. *Tsunamien: Berørte barn og deres familier*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, Rapport nr. 4.
- Lederer, S.E. & M. A. Grodin. 1994. Historical overview: Pediatric experimentation. I: Grodin, M. A. & L. H. Glantz, red. *Children as Research Subjects: Science, Ethics, and Law*. New York: Oxford University Press.
- Moldestad, B., T. Havik & E. Backe-Hansen. 1998. *En evaluering av ordningen med barnets talsperson*, Bergen: Barnevernets utviklingssenter på Vestlandet, rapport 4/98.
- Morrow, V. & M. Richards. 1996. The ethics of social research with children: An overview, *Children & Society* 10: 95–105.
- NESH. De nasjonale forskningsetiske komiteer: Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Publisert mars 2006 på: <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/06>
- Nilsen, D. R. 2000. Metoder og begreper i barndomssosiologiske studier av sosialiseringssprosessen. *Barn* 1: 57–76.
- Ogden, T. 1997. *Hva kjennetegner sosialt kompetente barn?* Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Oeye, C., A. K. Bjelland & A. Skorpen. 2007. Doing participant observation in a psychiatric hospital – Research ethics resumed. *Social Science & Medicine* 65: 2296–2306.
- Plummer, K. 1983. *Documents of Life*. Georg Allen & Unwin.
- Powell, M. A. & A. B. Smith. 2009. Children’s participation rights in research. *Childhood* 16: 124–142.
- Raundalen, M. & J.-H. Schultz. 2008. *Kan vi snakke med barn om alt?* Pedagogisk Forum.
- Rosenblatt, P. 1995. Ethics of qualitative interviewing with grieving families. *Death Studies* 19: 139–155.
- Ruyter, K. W. 2003. Forskningsetikkens spede begynnelse og tilblivelse: beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn. I: Ruyter, K. W. red. *Forskningsetikk, beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Gyldendal Akademisk.
- Ruyter, K. W. 2005. Redusert samtykkekompetanse – og hva så? *Forskningsetikk* 3: 21.
- Ruyter, K. W. 2008. Forskeretikk og forskningsetikk. I: *Forskning på mennesker – veiledning* <http://www.etikkom.no/REK/utvidetVeil> (lest 09.12.08. Publiseringsdato ikke oppgitt).
- Sandbæk, M. 2002. *Barn og foreldre som sosiale aktører i møte med hjelpetjenester*. Oslo: NOVA, Rapport 14/02.
- Solberg, A. 1994. *Negotiation Childhood*. Nordic Institute for Studies in Urban and Regional Planning. Dissertation 12.
- Solberg, A. 2004. *Hvordan forholder barna seg til vold i hjemmet?* Norges barnevern nr. 3.
- Sommerschild, H. 2001. *Mestring som styrende begrep. Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. Universitetsforlaget
- Strandbu, A. 2007. *Barns deltakelse og barneperspektivet i familierådsmodellen*. Doktorgradsavhandling. Institutt for pedagogikk, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- United Nations. 1989. *Konvensjon om barnets rettigheter*. Oslo, Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Vestby, G. M. 1999. Samfunnsvitenskapelig forskning med barn – status presens for forskningsetikken. I: Bugge, R. red. *De nasjonale forskningsetiske komiteer NEM, NENT, NESH*. Skriftserie nr. 13.

Astrid Strandbu
Barnevernets Utviklingscenter i Nord-Norge
Universitetet i Tromsø
NO-9037 Tromsø, Norge
e-post: astrid.strandbu@bvunn.no

Renee Thørnblad
Regionscenter for barn og unges psykiske helse. Nord
Universitetet i Tromsø
NO-9037 Tromsø, Norge
e-post: renee.thornblad@uit.no

R